

ارتش حرفه ای

Professional Army

عزت اله نصیری^۱

چکیده

اکثر کشورهای دنیا (۷۸ کشور) از جمله اتریش، بلغارستان، مجارستان، رژیم اشغالگر قدس، عراق، ایران، اسپانیا، ایتالیا، چین، لهستان، رومانی، اسلواکی، اسلوانی، ترکیه، سوئیس، سوئد، یوگسلاوی و دارای نظام وظیفه اجباری هستند. ۵۵ کشور دیگر از سیستم عضوگیری داوطلبانه بهره می برند از جمله آمریکا، کانادا، بریتانیا، بلژیک، هند، ایرلند، آفریقای جنوبی، استرالیا، پاکستان، عربستان سعودی و ژاپن کشورهای آکراین، روسیه، آلمان، الجزایر، فرانسه و کویت نیز از روش های بینابین استفاده می کنند. آمریکا و انگلیس بدون موافقت سازمان ملل، حمله خود را آغاز کردند و توانستند در مدتی کوتاه کشور عراق را به محاصره خود در آورند. تجهیزات و تسلیحات نظامی بغداد در مقابل تکنولوژی آمریکا دوام نیاورد.

یک بعد جنگ، تکنولوژی مدرن و بعد دیگر آن استفاده از نیروهای حرفه ای بود. تحلیل گران نظامی می گویند که سربازان حرفه ای آمریکا و انگلیس اهمیتی کمتر از تجهیزات پیشرفته نظامی نداشتند. تاریخ مصرف سربازان وظیفه دیگر به سر آمده است.

یک تحلیل گر بلژیکی به نام <<Marrius Vahl>> از مرکز مطالعات سیاسی اروپا به شبکه REF/RL گفت: که سلاح های جدید فقط توسط سربازان حرفه ای کاربرد پیدا خواهند کرد نه سربازان وظیفه ای که فقط قرار است به مدت یک سال یا کمتر خدمت کنند.

استفاده از سربازان وظیفه جهت بکارگیری تکنولوژی های نو، ایده خوبی نیست. در این مقاله قوانین خدمت وظیفه و استخدامی بعضی از ارتش های مطرح جهان مورد بررسی قرار گرفته و در نهایت مزایا و معایب این رویکرد به چالش کشیده شده است.

واژه های کلیدی: ارتش حرفه ای، نظام وظیفه اجباری، نظام وظیفه داوطلبانه

مقدمه

سردبیر مجله Jane's Defence Weekly آقای ((Ian Kemp)) می گوید که اروپا دارای تاریخچه قدیمی از بکار گیری نیروهای وظیفه در ارتش ناپلئونی گرفته تا سراسر اروپا است ولی سال گذشته فرانسه به سمت ارتش حرفه ای حرکت خود را آغاز کرد. هلند، بلژیک، اسپانیا و ایتالیا نیز حرکت خود را آغاز کرده اند. اما ارتش حرفه ای پر هزینه است و لذا بعضی از کشورهای اروپایی جهت حرکت به سمت آن با مشکل مالی مواجه می باشند. دانمارک و نروژ به این نکته پی برده اند که ادامه کار با سربازان وظیفه و همچنین استخدام نیروهای داوطلب به طور همزمان غیرممکن است. آلمان به دلایل تاریخی مایل به استفاده از نیروهای وظیفه است. وجود نیروهای وظیفه برای برخی از کشورها نوعی قدرت سیاسی تلقی می شود، در آلمان، غیر نظامیان بر نظامیان کنترل دارند و جنگ جهانی دوم، تصویری از قدرت نظامیان آلمان به تصویر کشیده است که این قدرت همواره پشتیبان دولت بوده است. صدر اعظم آلمان در جستجوی راهی برای تقلیل نیروهای وظیفه است، وزارت دفاع مدت زمان سربازی را ۶ ماه کاهش داده، اما تصمیمی تا کنون در خصوص لغو آن نگرفته است.

در حال حاضر از ۲۹۰/۰۰۰ خدمه نظامی آلمان، ۳۸۰۰۰ نفر آن نیروهای وظیفه می باشند. اکثر کشورهای اروپای مرکزی و اروپای شرقی به سمت ارتش حرفه ای حرکت خود را آغاز کرده اند. اما تمایل کشورهای عضو ناتو بیش از تمام کشورها نمود دارد. جمهوری چک، مجارستان و لهستان در سال ۱۹۹۹ و کشورهای بلغارستان، استونی، لیتوانی، لتونی، رومانی، اسلواکی و اسلونی در ماه مه ۲۰۰۴ رسماً به ناتو پیوستند.

وزارت دفاع چک و اسلواکی طرح هایی جهت پایان دادن به خدمت نظام وظیفه تا سال ۲۰۰۵ میلادی آماده کرده اند، وزیر دفاع چک آقای (Jaeoslav Tvrdik) دستور استخدام ۲۵۰۰ سرباز حرفه ای را تا سال ۲۰۰۵ داده است.

تحلیل گر دفاعی روسیه آقای Pavel Felgenhaver اعتقاد دارد که ارتش روسیه باید به شدت نیروهایش را کاهش داده و در جهت بهسازی ارتش قدم بردارد. او معتقد است که مهمترین مشکل نه سربازان بد، بلکه افسران بد هستند. روسیه در حال حاضر عده ای را به صورت قراردادی به خدمت ارتش در آورده است. اما این مشکل را بدتر کرده است چون هیچ افسر درجه دار حرفه ای در ارتش روسیه وجود ندارد تا این افراد را به کار گیرد. لذا سربازان مانند آدم های سست و اوباش در جامعه رفتار می کنند که رفتار آنها بیشتر شبیه جنایتکاران مست است تا نیروی نظامی.

آقای Felgan haver می گوید که جنگ عراق نشان داد که ارتش روسیه چقدر از ارتش آمریکا و انگلیس عقب است. ارتش روسیه به یک قرن قبل تعلق دارد. در سال ۱۹۹۱، روسیه جهت جنگ با چین ۱۲۰۰۰۰ سرباز را به خدمت گرفت. آنها مسافت ۴۰ کیلومتری تا پایتخت چین (گروزنی) را ظرف مدت دو ماه طی کردند و برای گرفتن شهر نیز دو ماه دیگر وقت صرف کردند ولی ارتش آمریکا طی سه هفته به داخل عراق رخنه کرد. وزیر دفاع قزاقستان در تاریخ ۲۰۰۲/۸/۳ و وزیر دفاع چک در تاریخ ۲۰۰۳/۳/۱۳ خبر از تشکیل ارتش حرفه ای در کشورشان دادند، برنامه جامع تحول ارتش قزاقستان تا سال ۲۰۱۰ و برنامه چک تا سال ۲۰۰۷ به پایان خواهد رسید.

آمریکا

ارتش آمریکا در سال ۱۹۷۳ به انگیزه جنگ ویتنام خدمت نظام سربازی را اجبار کرد. بعضی از متخصصان عقیده داشتند و اماندگی ارتش در ویتنام باعث شده است که ارتش چنین تصمیمی را بگیرد. این قانون به مدت ۱۵ سال ادامه داشت.

در حال حاضر استخدام قراردادی در ارتش به مدت سه تا شش سال منعقد می شود. به علت درآمد و مزایای خوب، بسیاری از آنان مایل به تجدید قرار داد هستند. این به نوبه خود باعث کاهش پرسنل و هزینه های آموزش می شود. ایجاد یک ارتش قراردادی منجر به افزایش قابل ملاحظه هزینه های «نگهداری نیروی انسانی» از ۵/۶ درصد به ۱۹ درصد می شود (در روسیه این رقم بیش از ۷۰ درصد است) با وجود این در نهایت هزینه ها کمتر از یک ارتش با نظام خدمت اجباری است، ژنرال های آمریکایی معتقدند که هزینه نگهداری نیروهای مسلح در همان سطح کارایی و بهره وری که از سربازان اجباری تشکیل شده است، در سال حدود ۲/۵ میلیارد دلار بیشتر خواهد شد.

رژیم اشغالگر قدس

خدمت اجباری مردان و زنان ۱۸ ساله در ارتش صهیونیستی وجود دارد. معافیت از خدمت فقط به دلیل روحانی بودن، داده می شود. مدت خدمت مردان ۳ سال و زنان ۲۲ ماه است. بعد از این مدت، افراد فوق به لیست سربازان ذخیره منتقل شده و به یک واحد معینی تعلق می گیرند.

مردان زیر ۵۰ سال تقریباً "هر سال به مدت ۳۰ روز و تحت شرایط اضطراری به مدت ۶۰ روز یا بیشتر، مجدداً" به خدمت فراخوانده می شوند. زنان مجرد تا سن ۲۴ سالگی در لیست ذخیره باقی می مانند.

علیرغم تعداد کم نیروهای مسلح، ارتش اسرائیل یکی از قویترین و گرانترین ارتش های جهان است. مجموع مخارج ارتش در طی یک سال حدود ۸/۵ میلیارد دلار است که بیشتر آن به خرید تجهیزات و تسلیحات نظامی (از داخل و خارج) اختصاص دارد.

آلمان

شبهه اسرائیل، آلمان از یک نظام خدمت اجباری بهره می برد. اما اخیراً در پارلمان صحبت هایی پیرامون ایجاد واحدهای نظامی قراردادی، شنیده شده است. نمایندگان معتقدند حدود ۴۵ درصد از جوانان آلمان از خدمت داوطلبانه در ارتش طفره می روند و بعضی سیاستمداران مدعی اند که سربازانی که حدود ۲۰ ماه آموزش می بینند، و در این مدت فقط تیراندازی و سینه خیز رفتن را می آموزند چه فایده ای برای امنیت کشور دارند. در صورتی که در حال حاضر تکنولوژی های جدید و تسلیحات با دقت بالا نتیجه جنگ را مشخص می کنند نه تعداد افراد بیشتر.

در وزارت دفاع صحبت هایی پیرامون بهسازی نیروی انسانی، بهسازی ساختاری و مدرنیزه سازی تجهیزات شده است. قرار است در طی چهار سال آینده، تعداد نظامیان از ۴۴۸۰۰۰ به ۲۸۲۰۰۰ نفر کاهش یابد و ۵۰ پادگان و پایگاه نظامی تعطیل شود. ولی شرایط اقتصادی و اجتماعی موانعی را در این طرح ایجاد کرده است.

روسیه

ستاد کل ارتش روسیه به ایده تشکیل یک ارتش با نیروی قراردادی با تردید و بدبینی نگاه می کند. ژنرال ها معتقدند که ایجاد یک ارتش قراردادی برای زمان صلح معنی ندارد. و زمانی که جنگ آغاز شود و یک برخورد نظامی بزرگ رخ دهد، با وجود طول مرزهای بزرگ روسیه، حرفه ای ها قادر نخواهند بود با تعداد کم شان امنیت کشور را تضمین کنند. ضمن اینکه هزینه آموزش ارتش حرفه ای و همچنین فراخوانی بسیج همگانی به خودی خود هزینه ها را چند برابر می کند، و در این هنگام است که سربازی که قادر به استفاده و به کار گیری از سلاح روز باشد، نخواهیم داشت. البته

برای انگیزه مند کردن خدمت وظیفه، می توان مدت آن را کاهش داد، ضمن اینکه ۵۰ تا ۶۰ درصد ظرفیت خالی آن را با ارتش حرفه ای پر کنیم.

به گفته رییس اداره نظام وظیفه روسیه «واسیلی اسمیرنوف» در این حالت می توان مدت خدمت را از دو سال به شش ماه کاهش داد و سپس در خصوص امکان واگذاری کامل سیستم خدمت اجباری صحبت کرد. احتیاطی را که «اسمیرنوف» در ارزیابی خود بیان نموده است از این واقعیت سرچشمه می گیرد که لشکر ۶۶ هوآبرد Pskov در اول سپتامبر ۲۰۰۲ تصمیم به جایگزینی نظامیان خود با افراد قراردادی کرد ولی فقط توانست نصف افراد مورد نیاز خود را (۱۱۰۰ نفر) استخدام کند.

«سرگی ایوانف» وزیر دفاع روسیه گفته است که ارتش روسیه از اول ژانویه ۲۰۰۴ حرکت خود را به سمت یک ارتش قراردادی که حدوداً "۱۶۵۰۰۰ نفر خواهد بود شروع می کند. در حال حاضر نمی توان هزینه ایجاد یک ارتش حرفه ای را برآورد کرد. مسائل مالی نقش مهمی در ایجاد یک ارتش حرفه ای دارد.

«والری استانین» رییس بخش استخدام حوزه نظام وظیفه وسیه می گوید مردان جوانی که مایل به استخدام در ارتش روسیه شده اند، هیچکدام دارای تحصیلات فنی و تکنسین نبوده اند و در بعضی موارد حتی تحصیلات ابتدایی نیز نداشته اند. واحدهای رزمی که تمام افتخارشان در سرآمد بودن نیروهای نظامی بوده است، از سطح مهارت این افراد گله مند می باشند. برای مثال، یگان های فضایی، خدمه موشک های استراتژیک، نیروی هوایی و ... متناوباً "به نیروهای فنی با مهارت بالا نیاز دارند.

«از چکش نمی توان به جای کلید سلاح های هسته ای استفاده کرد»

بعید به نظر می رسد که ارتش روسیه حتی اگر مشکل مالی آن حل شود، بتواند نسل جوان کشور را به سمت نظامی شدن سوق بدهد، نیاز به یک سیستم تضمینی و انگیزشی است که خدمت در نظام را جذاب ساخته و ارتش حرفه ای را به وجود آورد. اول از

همه، فرصت خانه دار شدن و تحصیلات تکمیلی، ثانیاً "حقوق و مزایای بازنشستگی خوب (شامل فوت در حال خدمت و یا از کار افتادگی، ...)" و در نهایت ارتقاء درجه بر اساس سنوات خدمت از این طریق می توان انگیزه و محرک واقعی برای بالا بردن مهارت حرفه ای درافراد را بیدار کرد.

کشورهایی نظیر آمریکا چنین سیستم هایی را به وجود آورده اند و مجموع این عوامل ارتش آنها را بهترین در جهان کرده است.

در روسیه چنین مکانیزمی حتی برای غیرنظامیان وجود ندارد. هیچگونه سیستم بیمه و تضمین، وام بانکی، سیستم اعتباری و آموزشی وجود ندارد و از یک سیستم تمام عیار بسیار دور است.

بخشی از عوامل ذکر شده، بدون سازماندهی مجدد سیستم نظامی غیر ممکن است. آمریکایی ها با تامین وضعیت زندگی افراد توانستند جراحات ناشی از جنگ ویتنام را التیام بخشند. زندگی افراد ارزشمندتر از میلیون ها دلار نفتی می باشد.

اکراین

لئونید کوچما در تاریخ ۲۰۰۱/۴/۷ دستور تشکیل ارتش حرفه ای را صادر کرد. وزارت دفاع اکراین موظف است تا سال ۲۰۱۵ جهت اجرای این امر برنامه ریزی لازم را انجام دهد.

هدف از این طرح:

- ۱- توسعه همکاری و مشارکت جهانی
- ۲- حرکت به سمت خلع سلاح جهانی (سلاح های غیر متعارف)
- ۳- کاهش نیروی نظامی تا سطح تعادل با کشورهای همسایه غیر هسته ای

به منظور: ایجاد یک نیروی نظامی کارآمد و اقتصادی
 ارتش حرفه ای اکراین مطابق با مدل ارتش های اروپایی، دارای تحرک بالا، چند
 منظوره، مجهز به تسلیحات مدرن و پیشرفته و تحت آموزش های حرفه ای قرار گرفته و
 در شرایط محیطی مختلف، قادر به انجام وظیفه می باشد.
 این ارتش تحت شرایط کاملی پشتیبانی و نگهداری می شود.
 ایجاد ارتش حرفه ای در کشور اکراین طی سه مرحله زیر انجام می گیرد.

مرحله یک: از سال ۲۰۰۲ تا ۲۰۰۵

مرحله دو: از سال ۲۰۰۶ تا ۲۰۱۰

مرحله سه: از سال ۲۰۱۱ تا ۲۰۱۵

اهم اقدامات در مرحله اول

- ۱- مطالعه تجربیات کشورهای که در زمینه ایجاد ارتش حرفه ای گام برداشته اند
- ۲- توجه به قابلیت ها و توانمندی های نیروهای مسلح خودی و توسعه مفهوم جدید آموزش نیروهای مسلح، بهبود مکانیزم انتقال ارتش از زمان صلح به جنگ.
- ۳- ۳۰ درصد از خدمه نظامی در این مرحله به صورت قرار دادی مشغول خدمت خواهند شد و ۲۲ درصد از کل نیروهای مسلح تحت آموزش فرماندهی قرار می گیرند. مدت قرار داد یکساله می باشد ولی قرار داد حداقل به مدت سه تا ۵ سال خواهد بود.
- ۴- مدت خدمت نظام وظیفه سربازان به ۱۲ ماه تقلیل می یابد و مدت آموزش دوره فرماندهی پایه ۳ ماه است.
- ۵- در پایان این مرحله ۵۰۰۰۰ نفر از نیروهای مسلح آموزش دیده و به صورت قرار داد مشغول به خدمت خواهند بود.

اهم اقدامات در مرحله دوم

- ۱- مدرنیزه سازی تجهیزات و ادوات نظامی
- ۲- ایجاد و توسعه قوانین خدمت نظامی بر اساس خدمت قراردادی
- ۳- ایجاد سیستم جدید ارزیابی مشاغل، ارتقاء روحیه و کیفیت اخلاقی نظامی
- ۴- بهینه سازی ساختار سازمانی بدنه اصلی نظام ارتش
- ۵- ساختار جدید خدمت نظامی مطابق با نیاز نیروهای مسلح و دیگر بخش های دفاعی در هنگام جنگ
- ۶- در پایان مرحله دوم، ۵۰ درصد کل نظامیان به صورت قرار دادی مشغول کار خواهند بود.

اهم اقدامات در مرحله سوم

- ۱- صد درصد خدمه نظامی به صورت قراردادی مشغول به خدمت خواهند بود.
- ۲- برنامه ریزی بودجه ای جهت استخدام، آموزش، آماده سازی تجهیزات و ساخت و خرید اقلام دفاعی
- ۳- نیروهای مسلح جدید بر پایه تفکر اقتصادی - مالی شکل می گیرد و به صورت یک ماژل جدید مشغول فعالیت می شود.

شرایط پذیرش جهت خدمت قراردادی

- ۱- افرادی که مایل به خدمت در نیروهای مسلح باشند بر اساس نیاز نیروهای مسلح به خدمت نظامی در درجات Private (سرباز)، Sergeant (گروهبان) و Master sergeant (سرگروهبان) ثبت نام می کنند.
- ۲- خدمت در سه درجه نظامی فوق به صورت فعال بوده و کمتر از یکسال نخواهد بود.
- ۳- افراد موضوع فوق شامل مردان ۱۸-۴۵ و زنان ۱۹-۳۰ سال می باشد که آموزش های تخصصی مناسب را بر اساس برنامه ریزی تخصصی طی خواهند کرد.

- ۴- این افراد پس از کسب صلاحیت از کمیسیون پزشکی ارتش به کار گمارده می شوند و آموزش های فیزیکی مناسب را فرا می گیرند. (به کارگیری زنان در زمان صلح منوط به نداشتن فرزند در سنین دبستانی است).
- ۵- استخدام افراد فوق بر اساس نیاز بخش های نظامی بوده و مستقیماً توسط فرماندهان یگان های نظامی پذیرش می شوند.
- ۶- مدت قرارداد حداقل سه سال بوده که تا ۵ سال قابل تمدید است (با نظر کمیسیون پزشکی)
- ۷- حداکثر سن برای خدمت در سه درجه فوق ۴۵ سال تمام می باشد.
- ۸- تمدید قرارداد منوط به نظر کمیسیون پزشکی ارتش است.

نتایج مورد انتظار

- ۱- افزایش و بهبود آمادگی دفاعی و حفظ آن
- ۲- بهینه کردن کمیت و کیفیت خدمه نظامی از طریق بهبود سطح حرفه ای آنها
- ۳- بهبود سیستم تامین اجتماعی نظامیان و خانواده آنها با ایجاد شرایط زندگی مناسب، دستیابی به سطح حقوق بهتر و مزایای اجتماعی بالاتر
- ۴- اتوماسیون سیستم دفاعی (از مرحله ثبت نام تا توزیع نیرو در یگان های مختلف و فراخوانی آنها به موقع جنگ)

ایران

قانون نظام وظیفه ایران مربوط به ۸۰ سال پیش است. با وجود تغییرات در قانون اساسی، ساختار کلی آن حفظ شده است، نظام وظیفه گر چه با جوانان سروکار دارد ولی دامنه آثار آن در ابعاد مختلف اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی و روانی آن تمام خانواده ها را در بر می گیرد. با توجه به پیشرفت تجهیزات و تسلیحات نظامی، بهره

برداری بهینه از نیروهای تحصیل کرده و کمک به آسایش خانواده ها، ضرورت تصویب یا اصلاح قانون نظام وظیفه را دیکته می کند.

کاهش مدت خدمت برای افراد زیر دیپلم، لغو دوره سربازی برای افراد فوق دیپلم و بالاتر، جدا شدن سازمان نظام وظیفه از نیروهای مسلح و تحویل آن به وزارت کشور جهت تامین نیروی دفاع شهری، ممکن ساختن خرید خدمت سربازی و ... راه حل هایی است که نمایندگان مجلس در پی تصویب آنها گام بر می دارند.

خدمت سربازی در قدیم با سختی ها، مرارتها و عدم بهداشت و اسکان مناسب همراه بود. در حال حاضر این مدت از زندگی بسیار راحت و ساده طی می شود.

در ارتش حرفه ای، افرادی که مایل هستند آن را به عنوان یک شغل بپذیرند، آموزش های لازم را با داشتن شرایط جسمی لازم می گذرانند. این حرفه به دو سال محدود نمی شود و لذا ضریب بهره وری و کارآیی نیروی انسانی را افزایش و قدرت دفاعی و ضریب امنیتی کشور را بالاتر می برد. البته کشور ما برای رسیدن به ارتش حرفه ای راهی دراز در پیش دارد. سربازی گرچه امری مقدس و رایج در بیشتر کشورها می باشد ولی عده بسیاری خدمت اجباری زیر پرچم را تلف کردن عمر تلقی می کنند. البته ارتش حرفه ای در صورت وقوع جنگ ناکافی است و تمامی کشورها استفاده از نیروهای مردمی و آموزش سریع آنها را در این مواقع منتفی نمی دانند.

ارتش ایران فعلا متکی به نیروی انسانی است نه تجهیزات پیشرفته و لغو آن بار مالی زیادی را در بر خواهد داشت.

نتیجه

هر کشوری با توجه به ساختار و بافت اجتماعی خود، تهدیدات بالقوه و بالفعل، شرایط فرهنگی، سیاسی و اقتصادی روشی خاص برای انجام خدمت نظام وظیفه دارد.

مدت خدمت اجباری از ۴ ماه تا ۳ سال در کشورهای جهان متغیر است. به طور کلی می توان مزایا و معایب ارتش حرفه ای و ارتش سنتی را به شکل زیر جمع بندی نمود.

مزایای ارتش حرفه ای

- ۱- سربازان حرفه ای آموزش های بهتر و کاملتری نسبت به سربازان وظیفه می بینند و مدت طولانی تر در خدمت ارتش هستند.
- ۲- این افراد ضمن آشنایی با سلاح های جدید و پیچیده، از کارایی و اثر بخشی بالاتر برخوردارند.
- ۳- به کار گیری این سربازان در خارج از مرزها به مراتب ساده تر است.

معایب ارتش حرفه ای

- ۱- این سیستم انعطاف پذیر نیست، تعداد این ارتش تقریباً "باید ثابت باشد و فقط در صورت عدم نیاز در دراز مدت می توان برنامه ریزی کرد. بنابراین تعداد سربازان زمان جنگ فقط مقدار کمی نسبت به زمان صلح افزایش می یابد.
- ۲- هزینه سربازان حرفه ای زیاد است، فقط پول توجیبی کافی نیست، به آنها سربازان سوپر مارکتی نیز می گویند.

مزایای ارتش سنتی

- ۱- این سیستم قابل انعطاف است و مطابق با شدت تهدید می توان از سربازان ذخیره استفاده کرد
- ۲- ارتش سنتی دفاع منطقه ای را به خوبی انجام می دهد و از دانش کافی در این خصوص برخوردار است.
- ۳- هزینه این ارتش پایین است.

معایب ارتش سنتی

- ۱- مدت و کیفیت آموزش بسیار پایین است .
- ۲- با توجه به پیشرفت در تکنولوژی تجهیزات و تسلیحات ، به کار گیری مجدد این سربازان در زمان ضرورت با مشکل روبرو خواهد شد.

منابع:

1. www.Mil.Gov.ua
2. www.kmu.Gov.ua
3. Asiaweek magazine; sep 24, 1999, vol.25
4. BBC News, 16 Nov, 2000
5. CCTV.com, News, Feb 25, 2000
6. www.rferl.org
7. Soldiers, society, and Nation Security
(John Allen Williams, 1995)
8. U.S. Army Noncommissioned Officer Professional Development
Guide (Pamphlet 600-25)
9. 3rd Baltic Sea Conference.htm
10. Military Review; July-August 2003
11. Szeged Center for Security policy 2000
12. www.Prague Post.com
13. www.ima-Press.rul
14. www.idct.cz
15. www.Carlisle.Army.mil/ssi/pubs/2003/whyright

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی